

HANS KIRCHHOFF, HENRIK S. NISSEN & HENNING POULSEN: Besættelsestidens historie. Danmarks Radios grundbøger. København, Forlaget Fremad, 1964. 240 s. Ill. 8,25 kr.

Besættelsens Hvem-Hvad-Hvor. Redaktion: JØRGEN HÆSTRUP, HENNING POULSEN, HJALMAR PETERSEN. København, Politikens Forlag, 1965 (2. reviderede udgave 1966). 488 s. Ill. 22,85 kr.

Det er et beklageligt faktum, at kun eet eneste område inden for dansk samtids-historie er taget op til nærmere udforskning: de bekendte fem år fra 1940 til 1945. Her er indsatsen til gengæld massiv. Nogle undersøgelser – med Jørgen Hæstrups arbejder i spidsen – er allerede publiceret, andre er paa vej. Det er derfor rimeligt, at resultaterne af den foretagne forskning bliver fremlagt, og det er også rimeligt, at det sker allerede paa halvvejen. Baade læg og lærd har et naturligt krav paa en foreløbig status, ikke mindst naar det drejer sig om et saa engagerende tidsrum som besættelsestiden. At forskningen efter de 4, henhv. 5 år, som de to fremstillinger nu har paa bagen, i flere henseender kan revidere tidligere opfattelser, er en banal selvfølge. Ligesaa, at forfatterne ikke kan dadles for, at de i 1964/65 har skrevet paa grundlag af den datidige forskningsstatus. Til en vis grad skal derfor de følgende betragtninger opfattes som en paavisning af omraader, hvor man i dag enten har gravet dybere ned i problematikken – eller véd, hvor der skal graves.

De to korte oversigter udkom i 1964 og 1965 med knapt et aars mellemrum. Førsteprisen maa gives til den seneste, Besættelsens Hvem-Hvad-Hvor (forkortet: HHH), først og fremmest fordi den over en bred front repræsenterer en høj grad af ekspertise. Dens første del domineres af en oversigt af Jørgen Hæstrup, der giver en syntese af perioden paa grundlag af de resultater og synspunkter, man kender fra hans tre store værker. Bogens svageste del er et afsnit med biografier af periodens fremtrædende personer – baade de »hvide« og de »sorte«. Svagheden skyldes dels, at enhver udvælgelse af biografiværdige personer rummer et element af vilkaarlighed og fejlgreb, saaledes som det da ogsaa indrømmes i forordet til afsnittet, dels at biografiernes kvalitet er stærkt svingende, langt stærkere end artiklerne i bogens leksikalske, emnemæssige afsnit. Ikke mindst i dette vil man finde mange værdifulde undersøgelsesresultater nedlagt, omend der ogsaa er beklagelige huller. Saaledes leder man forgæves efter en detaljeret omtale af folkestrejken i København i 1944.

Radiogrubbogen indledes med en kort oversigt af Hans Kirchhoff over forspillet til den 9. april, hvor han som en varm tilhænger af »provokationsteorien« ridser den storpolitiske baggrund op med lige dele stilistisk færdighed og kompetence. Man kan med føje indvende, at han under sin færden mellem stormagternes topkonferencer og militære planlægninger glemmer den hjemlige arena, en forglemmelse, han har raadet bod paa i sit tilsvarende afsnit af HHH.

Bortset fra denne indledning er grubogen Henrik S. Nissens og Henning Poulsens værk, saaledes at Nissen behandler tiden frem til efteraaret 1942, hvorefter Poulsen tager fat. Hvor den ene holder op, og den anden tager fat, mærkes en vis overlapning, uden at den dog føles generende. Dertil ligger de to forfatteres synspunkter for meget paa linie. Man mærker, at begges speciale er den legale, politiske side af besættelsestiden. Saaledes giver de gode analyser

af detailforløbet af de forskellige ministerkriser. (Det kan i denne forbindelse parentetisk bemærkes, at Hæstrup i HHH forbigaar den skjulte ministerkrise i juli 1941. Til gengæld har han medtaget »lex Ørum« fra januar 1941, som Nissen kun hentyder til anonymt s. 100). Svagere staar behandlingen af modstandsbevægelsen og det illegale arbejde. Denne svaghed viser sig ganske naturligt først og fremmest i Poulsens afsnit, da modstandsbevægelsens blomstring falder inden for dette.

Det viser sig ved enkelte konkrete fejl. Det er ikke rigtigt, at 7.000 betjente undslap fra tyskerne den 19. september 1944 (s. 216), eftersom tyskerne uden for hovedstaden og de tre store provinsbyer slet ikke gjorde forsøg paa at arresterer betjentene. Det er heller ikke rigtigt at hævde, at der ikke paa papiret eksisterede en overledelse for Jylland (s. 214). Det gjorde der. Bennike var som Jyllandsleder regulært indplaceret i regionssystemet og som saadan ogsaa anerkendt fra London. Naar sammesteds modsætningen mellem ham og Toldstrup skildres som bestaaende gennem hele den tid, de samarbejdede, er perspektivet galt. Striden opstod først hen paa efteraaret 1944 efter flere maaneders samarbejde. Den parallel, der drages mellem denne jyske strid og den københavnske strid om den skæve vaabenfordeling, lader sig ikke gennemføre. Dertil rummer de to sæt modsætninger i alt for høj grad hver sine specifikke træk.

Væsentligere er, at skildringen af sabotagen efter den 29. august 1943 (s. 198ff.) skaber et forkert tyngdepunkt. Den skildres primært som en fabrikssabotage og eksemplificeres med den berømte aktion mod »Globus« i juni 1944. Her er sagens kerne den, at centrum for saavel modstandsbevægelsens militære virksomhed i almindelighed som i særdeleshed sabotagen laa i Jylland. Baade i Londons og i tyskeres øjne – og med andres øjne end de krigsførendes kan disse militære anliggender ikke anskues – var det Jylland, der var taktisk relevant, og den form for sabotage, der var ønsket, henhv. frygtet, var jernbanesabotagen. Den omtales først senere (s. 212). At Poulsen i sin omtale af den opererer med vage vurderinger som »betydelige forsinkelser« og »stadig vanskeligere for tyskerne at faa repareret skaderne«, skal ikke lægges ham til last. Dybereboende vurderinger kan ikke forlanges, saa længe jernbanesabotagen ikke er blevet nærmere undersøgt.

Ogsaa folkestrejkernes problematik fortjener et par bemærkninger. De mange lokale folkestrejker, der i det sidste besættelsesaar 1944–45 gennemførtes som protest mod fænomener som clearingmord, henrettelser, formodede tyske provokationer, politiets opløsning og overførsel af fanger fra Frøslev til koncentrationslejre i Tyskland, omtales ikke, hvad de nok kunne have fortjent. Disse strejker, der oftest lededes af Frihedsraadet, eller dets stedlige lokalkomité, var tidsbegrænsede proteststrejker, og derfor kom spørgsmaalet om at vinde eller tabe dem slet ikke ind i billedet. Forudsætningen for dem var den skoling i at strejke, som bybefolkningen havde faaet i august 1943. Her spillede kommunisterne gennem deres bevidste organisatoriske indsats en langt mere dominerende rolle, end Poulsen giver indtryk af, og deres eventyrlige bedrift var, at de ikke alene formaaede at kalde de gennem aartier strejkevante arbejdere ud paa gaden, men ogsaa at vinde borgerskabet for strejketanken. Strejkerne i august 1943 var kampstrejker, som det principielt gjaldt om at faa afsluttet paa en saadan maade, at de for bevidstheden stod som vundne. De voksede direkte ud af de

mange partialstrejker, der i de første besættelsesaar var ingenlunde ukendte fænomener. Disse havde først og fremmest et socialt sigte, og kommunisterne gav dem al deres kærlige omsorg og pleje. Her som i andre henseender gælder det, at HHH i sine specialartikler er i stand til at spidde problemerne mere præcist. Hvad der maa forundre, er, at København ikke var med i strejkebevægelsen i august 1943, men først naaede dette stadium i juni 1944. Her ligger et vigtigt problem til behandling, og her svigter baade grundbogen og – som nævnt – HHH. Een ting er givet: Poulsens sammenhæng mellem invasionen og københavnernes rejsning af hovedet (s. 203) udtømmer langt fra den københavnske folkestrejkes problematik.

Den tidlige illegalitet rummer et aspekt, som kunde ønskes stærkt fremhævet, nemlig dette, at 1941's og 1942's illegale arbejde i meget høj grad var identisk med den illegale videreførelse af det kommunistiske partiarbejde. Dette hænger sammen med, at andre aktivistisk indstillede kredse, f.x. Dansk Samling, i de første aar endnu kunde fremføre deres synspunkter legalt eller halvlegalt, og at den almindelige nationale besindelse og antityske indstilling helt igennem kunde finde legale udtryksformer, f. x. gennem alsangsbevægelse, kongedyrkelse og Dansk Ungdomssamvirkes aktivitet. I overensstemmelse hermed var ogsaa det tidlige illegale bladarbejde stort set en kommunistisk foreteelse. Disse daarligt dupliserede tryksager var kommunisternes vigtigste mulighed for at komme politisk til orde. Selv for Frit Danmark gælder det, som Hans Snitker fremhæver i HHH, at initiativet hertil udgik fra kommunisterne.

I forlængelse af disse betragtninger maa man sætte et stort spørgsmaalstegn ved Nissens paastand (s. 125), at »det, der tegner modstandsbevægelsens billede i 1942, var ikke organisationerne; i det illegale arbejde fandt folk sammen, som havde lyttet til Hal Kochs demokratiske offensiv, til laCour nationale foredrag eller deltaget i Dansk Samlings mødevirksomhed«. Ser man bort fra skoledrengenes »Churchill-klubber«, var det netop organisationerne, der tegnede det tidlige illegale arbejde. Ganske vist ikke Ungdomssamvirket, mediet for Hal Kochs demokratiske offensiv, men kommunisterne, det af dem baarne Frit Danmark og Dansk Samling – for at nævne tre landsomfattende organisationer. Lokalt kunde organisationer som Det frie Nord, Sct. Georgsgilderne eller terrænsportsafdelinger være katalysatorer for illegalt arbejde. Ethvert paaviseligt initiativ kom kun ud over naalestikvirkningen i det omfang, hvori det blev koblet paa en større organisatorisk helhed.

Samtiden selv indtog en ambivalent holdning til de problemer, der væltedes ind over den. Paa en og samme tid kunde den acceptere som ret adfærd, at den norske Haakon og hans regering tog til London og etablerede sig som det frie Norge, og at den danske Christian blev i sin rede og med sin regering førte forhandlingspolitik. Denne ambivalens, der i høj grad har overlevet i efterkrigstidens mytologisering af de fem aar, havde man gerne set belyst. I stedet er Nissen selv offer for den, naar han skriver (s. 113): »Paradoksalt kan man sige, at laCour gik med til frivillig internering, for at folk som Hal Koch kunde fortsætte deres virksomhed, mens Hal Koch skrev artiklen i »Lederbladet« for at hylde laCour og gøre dommens farlige tendenser klar for offentligheden«. Som udsagnet staar, er det galt, og man tør med sikkerhed hævde, at ingen af de to vilde vedkende sig de intentioner, Nissens paradoks tillægger dem. Var udsagnet

formuleret som en kausalsammenhæng, kunde det accepteres som et værdifuldt bidrag til forstaaelsen af tidens dialektik. Nu maa det tages som et eksempel paa, at en elegant formulering – eller en sproglig lapsus? – kan forfalske historien, og paa, at historikerens problemer ikke blot ligger i forskningen, men lige saa meget i fremstillingen. I nærværende tilfælde er Nissen kommet for skade at befæste en opfattelse, der snarere burde ryddes af vejen.

AAGE TROMMER

Japan's Decision for War. Records of the 1941 Policy Conferences. Translated, edited, and with an Introduction by NOBUTAKA IKE. Stanford, Stanford University Press, 1967. xxx + 306 s. \$ 8.50.

Forspillet til det japanske angreb på Pearl Harbor d. 7. december 1941 hører til de forholdsvis godt dokumenterede spørgsmål i den internationale politiks nyeste historie. Det amerikanske udenrigsministerium offentliggjorde tidligt store dokumentsamlinger, og meget materiale blev fremlagt for den kongreskomité, som umiddelbart efter krigen foretog en undersøgelse af baggrunden for angrebet på Pearl Harbor. Endelig blev der fremdraget dokumentarisk materiale i forbindelse med den store krigsforbryderproces mod de japanske ledere efter krigen.

Udgangspunktet for Ike's publicering af japanske akter har ikke primært været ønsket om en yderligere belysning af baggrunden for den konkrete konflikt. Forf. har arbejdet med teoretiske problemer vedrørende indholdsanalyse, og forspillet til den japansk-amerikanske krig blev for ham et vigtigt enkelttilfælde for studiet af dette spørgsmål. Den foreliggende publikation indeholder imidlertid intet spor af den mere teoretiske baggrund, men er – heldigvis, fristes man til at sige – blevet en udmærket historisk kildeudgave.

De »policy conferences«, som udgavens titel henviser til, er først og fremmest møder i en samarbejdskomité, som bestod af regeringsmedlemmer og repræsentanter for hærens og flådens ledelse. Denne komité afholdt møder flere gange om ugen, men dens virksomhed har ikke været nøjere kendt, før referaterne fra dens møder i 1962–63 blev publiceret på japansk. Det er værdifuldt, at disse mødereferater nu foreligger på et vestligt sprog. Forf. har endvidere oversat referaterne fra fem »kejserkonferencer«, som dog næppe har krav på helt den samme interesse som samarbejdskomiteens møder.

Forf.s opfattelse er, at samarbejdskomiteen var det reelt bestemmende organ i japansk udenrigspolitik (s. xviii), og aktstykkerne indeholder en ganske overbevisende dokumentation for denne antagelse. Det er øjensynligt, at den japanske regering ikke kunne træffe nogen vigtigere afgørelse, før samarbejdskomiteen var blevet spurgt, og i nogle tilfælde indskrænkede regeringens rolle sig til at acceptere den af samarbejdskomiteen truffene afgørelse (se f. ex. s. 57–60).

Det har naturligvis ikke været ukendt, at militæret havde en afgørende indflydelse på den japanske udenrigspolitik, men dette forhold dokumenteres her ganske nøje. Hærens repræsentanter var f. eks. på et møde d. 18. sept. ikke blot i stand til at forkaste udenrigsministerens oplæg til videre forhandling med USA, men fik på det følgende møde d. 20. sept. vedtaget deres eget oplæg